

Minojska Kreta i Platonova legenda o Atlantidi

Koncem arhajskog doba i početkom klasičnog počinje razvoj interesa Grka za vlastitu stariju povijest; Solonov put u Egipat može se datirati na početak VI. stoljeća, dok se za Hekateja Miletskog uzima kraj VI, a za Herodota sredina V. stoljeća. U to doba raspon povijesti koju pokrivaju Homerovi epovi (mikenski svijet oko 1200–1100. godine i nekoliko ranijih generacija) postaje preuzak za grčku samosvijest. O starijoj svojoj povijesti Grci su doznali ne samo od Egipćana kao onih »koji imaju najbolje pamćenje o prošlosti« (Herodot 2, 77), nego i iz vlastitih, manje ili više slučajnih »arheoloških« nalaza; tako nam Tukidid referira da su za vrijeme peloponeskog rata, dakle krajem V. stoljeća, Atenjani bili naumili kultno »očistiti« Del, pa su naišli na grobove Karana, pirata koje je Minoj bio potisnuo iz Egeja. Atenjani su ih prepoznali »po ratnoj opremi i po načinu ukopa« (Tukidid 1,8), dakle »metodom« koju je rabio i Schliemann i svi kasniji arheolozi. Upućeni na slučajne i usamljene nalaze, mitove i egipatske izvore, Grci su ipak uspjeli u nekim osnovnim crtama »rekonstruirati« stariju prošlost. Jedna od takvih »rekonstrukcija« jest i priča o Atlantidi koju je sačuvao Platon.

Izvor za priču jesu egipatski historijski arhivi, a prvi je u toj priči, prema Platonu, nešto doznao Solon. Solon je bio Platonov predak po majčinoj liniji, tako da je moguće da je Platon priču čuo još kao mladić u roditeljskom domu. O vjerodostojnosti priče o Atlantidi te o njenu pravom smislu mnogo je diskutirano; mi ćemo ovdje naprosto pretpostaviti da ona ima mrvicu istinitosti. Protiv takve pretpostavke govore doduše činjenice: **prvo**, priča se ne spominje nigdje prije Platona; nema znakova da je za kasnije pisce postojao bilo koji drugi izvor osim Platona; **drugo**, od Solona nije sačuvano ništa što bi govorilo o Atlantidi; Platon doduše navodi da je razlog tomu činjenica da se Solon pjesništvom bavio samo uzgred, pa da nije polagao na to da pjeva o svemu što zna (usp. *Tim.* 22cd), ali to je varav argument: u Solonovu »Političku poeziju« priča o velikoj političkoj prošlosti Atene, zajedno sa svim moralnim poukama koje ta priča sadržava, te spjev o Atlantidi sjajno bi se uklopili; **treće**, Platon u *Timeju* želi pričom o Atlantidi reći da je politički projekt, koji je iznesen u *Državi*, zapravo uređenje Stare Atene iz priče o Atlantidi; to znači da Platon ima literarni motiv da uvede priču, a da mu nije nakana da nešto referira nezavisno od svojih momentalnih potreba; **četvrto**, priča uzeta u cjelini i u velikom broju svojih detalja potpuno je fantastična i neodrživa; **peto**, nema nikakve sumnje da su egipatski historijski arhivi bili korišteni u političke svrhe, te da su tim zadacima bili prilagođeni i u skladu s tim potrebama korigirani. Svim tim argumentima usprkos smatramo da se storija o Atlantidi gradi na nekim autentičnim detaljima koji se daju i historijski a i arheološki potvrditi.

Priča sažeto glasi ovako: Devet tisuća godina prije Solona opstojala je Stara Atena koju je na mjestu današnje utemeljila sama boginja Atena. Stanovnici su bili stvoreni od sjemena Geje i Hefesta. Boginja Atena dala je gradu zakone a stanovnicima niz vještina; tako da se stari Atenjani, koji su izravni preci onih iz klasičnih perioda, mogu smatrati djecom i gojencima bogova. U isto je doba iza Heraklovih stupova (Gibraltara) u Oceanu postojao velik otok Atlantida čiji stanovnici odlučiše napasti i osvojiti Evropu, Aziju i Libiju (sc. Afriku); u sukobu s Atenjanima oni su poraženi, a malo nakon toga Atlantidu je pogodio snažan zemljotres i ona je propala u Ocean (v. *Tim.* 23d–25d).

Priču je Solon čuo u Saisu od svećenika za koga Plutarh veli da se zvao Sonhis (*Solon* 26).

Ubikacija Atlantide, koja je prema Platonu bila veća od Libije i Azije zajedno (v. *Tim.* 24e), bila je predmet najfantastičnijih spekulacija: od u more propalog otoka zapadno od Gibraltara, do Cejlona, norveškog kopna, irske, Azora, Madeire, pa čak i Novog Zelanda (iscrpan i pedantan popis tih pokušaja daje Henri Martin u svom izdanju Platonova *Timeja*, 1, 258 i dalje). Nisu nedostajala ni alegorijska pa i mistička tumačenja priče. Nasuprot takvim pokušajima koji oko jednog inače samog po sebi već dovoljno fantastičnog materijala grade još maštovitije dodatke, mi bismo predložili jedno skromnije rješenje, koje doduše ne prihvaća cijelu priču, ali je niti ne otpisuje u potpunosti: priča o Atlantidi je relativno istinita uspomena — zaodjenuta u bezbroj nerealnih i izmišljenih detalja — na minojsku Kretu i jednu ili više njenih katastrofa.

Da bismo potkrijepili tu tezu, navest ćemo ono što joj ide u prilog, a što Platon navodi u priči, prvo u kratkom opisu u *Timeju*, a onda i u nedovršenom *Kritiji* koji je pisan u namjeri da dâ puni izvještaj.

Datacija koju je dao Sonhis ne samo da je nesigurna, nego može biti i namjerno iskrivljena u neke političke svrhe; ta se korekcija mogla izvršiti još davno prije Sonhisova vremena. Hoće li se da priča ima neku istinitost, onda je nemoguće da se u njoj opisano dogodilo u *devedesetšestom stoljeću* pr.n.e.: Atena iz tog doba ne pruža nikakve nalaze koji bi govorili u prilog jedne visoko razvijene civilizacije, kakvu priča pretpostavlja. To znači da su se događaji morali dogoditi kasnije. Najkasniji je datum otprilike 1400. godina; Homerova povijest dopire do nekoliko generacija prije vojne na Troju (1200–1100; ne treba previdjeti perspektivizam svojstven mitu: u mitu tri generacije mogu pokriti više stoljeća). Platon pak eksplicitno kaže da je Atlantida starija od svega o čemu govori Homer (*Tim.* 21cd). Koji je pak najraniji datum? Pretpostavimo da Atena nije ratovala s nekom dalekom Atlantidom, nego s Atlantidom u svojoj blizini (što je dakako mnogo vjerojatnije), onda kao poprište tog rata imamo Egejsko more, a na njemu su se u drugom mileniju odigrale brojne seizmičke katastrofe.

Seizmičke katastrofe upravo u povijesti minojske civilizacije igraju posebnu ulogu. Schachermeyr nipošto ne pretjeruje kada kaže da su: »zemljotresi ovdje stvarali povijest i određivali cezure minojskog razvitka, razbijali moć vladara i flota. Stoga je ovo strašno događanje stihije ovdje — kao možda nigdje drugdje — na tako mjerodavan način ušlo u kulturu i povijest« (28).

Mi bismo dodali: potresi ne samo da su minojsku Kretu oblikovali kao možda najjače ili barem najdojmljivije prisutan prirodni faktor, nego su Kreti isto tako osigurali trajnu uspomenu u socijalnoj i historijskoj refleksiji klasičnog doba filozofiranja.

Arheologija Krete pokazuje da je otok u periodu najvećeg procvata minojske civilizacije, dakle između 2000. i 1400. godine, pogodilo više razornih zemljotresa koji su u svakoj prilici palače srušili do samih temelja. Datumi tih potresa jesu (približno): 1700, 1600, 1520. i 1400. godina. Potresi su imali ne samo izravne posljedice za materijalnu osnovicu civilizacije, nego očito i za njenu vojničku, posebno pomorsku moć; ne čudi stoga što arheološki nalazi govore da se uz potres 1700. godine može registrirati provala nekog arijskog naroda. Nakon potresa 1600. godine Knos je izgorio i bio opljačkan, što se može pripisati istovremenoj provali Mikenaca s Peloponeza. Slika zajedničkog djelovanja potresa, požara i pljačke kod raznih se autora može pripisati i potresu 1520. ali i onome 1400. godine, nakon kojega su palače na Kreti uglavnom definitivno uništene ili napuštene. Najveća katastrofa pogodila je Kretu (oko) 1520. godine, kada je nakon početnog zemljotresa uslijedila i vulkanska eksplozija otoka Tere koji se nalazi oko 65 nautičkih milja sjeverno od obale pred Knosom (danas luka Iraklion). Otok Tera je inače bio minojska kolonija.

Razmjer ove potonje katastrofe može biti zorniji ako se usporedi s eksplozijom otoka Krakatau (u Sundskom prolazu između Jave i Sumatre) kada je u kolovozu 1883. godine naše ere od potresa i golemih seizmičkih morskih valova poginulo više od 30.000 ljudi, dok je potpuno nestalo 300 sela i tri veća grada. Eksplozija Tere mogla je biti još snažnija, čemu u prilog ide i podatak da je Krakatau eksplozijom smanjen s 35 km² površine na nekih 10 km², dok je Tera prije eksplozije mogla imati kojih 250 km² površine, da bi danas, zajedno s izdvojenim preostacima i otocima koji su nastali u eksploziji, imala jedva 90 km². Zbog podizanja morskog dna prilikom eksplozije Krakataua digao se morski val visok 15 metara; budući da seizmički morski valovi (tsunami), za razliku od onih izazvanih vjetrom kod kojih se gibaju samo čestice vode bliže površini, predstavljaju gibanje ukupne vodene mase od površine do dna, njihova se visina na obali silno uvećava, tako da je val od eksplozije Krakataua na obalama Sundskog prolaza dosegaio visinu od 30 do mjestimice (zavisno od dubine i konfiguracije dna pred obalom) 40 metara. Val je usprkos svim preprekama bio dopro do rta Horn i do sjevernog Atlantika, dok se oblak pepela izdigao do visine od 30 km te je doveo do raznih atmosferskih pojava i u vrlo udaljenim zemljama. Zračni je udar tripot obišao Zemlju, a tutnjava se čula u Japanu, pa čak i u Carigradu (Istanbul).

Da bi izazvala opću katastrofu na Kreti, eksplozija Tere nije morala biti jača od eksplozije Krakataua; u svakom su slučaju posljedice morale biti strahovite. Osim zemljotresa Kretu je morao pogoditi i morski val koji je, uz visinu od barem od 15 do 20 metara na obali (pri čemu ništa nije priječilo i znatno veće visine vala) i brzinu od 700 km/h (oko 200 m/sek) koja je uobičajena za tsunami, morao do temelja srušiti sva naselja na sjevernoj obali Krete, a vjerojatno dijelom i na južnoj (tsunami imaju refrakciju oko rtova, ali im visina opada). Nadolazak golemog seizmičkog morskog vala, kojem od Tere do Krete nije trebalo više od 10 minuta, bio je iznenađan i uslijedio je koje tri minute pošto je dopro tutanj; za to vrijeme nije se, dakako, moglo ništa poduzeti. Val je, udarivši u svom punom rušilaštvu prvo na sjeverne obale gdje su morale biti instalacije i flota na kojoj je počivala minojska talasokracija, srušio kretske pomorske moć u jednom jedinom trenutku. Za predodžbu moguće razorne siline vala valja reći da je val tsunamija obično dug oko 100 km (doseže i 200 km), pa je trajanje njegova prolaza kroz jednu točku na obali iznosilo ne manje od 8 — 10 minuta; prije nadolaska vala more se povuče daleko od obale i brodovi se nađu na ogoljenu dnu. Rušilačku snagu ima dakako i povlačenje vala nakon nasrtaja. Osim seizmičkih razaranja (potres i tsunami), kretske palače i gradove opustošio je i požar, redoviti pratilac snažnih potresa. Pepeo koji se nakon eksplozije Tere uzdigao svakako do znatne visine (deseci kilometara) vjetar je zatim nanio na središnju i istočnu Kretu, kako svjedoče velike naslage pepela u moru oko Tere koje se pružaju u smjeru jugoistoka: u času eksplozije ili neposredno nakon nje puhao je sjeverni ili sjeverozapadni vjetar koji je pepeo odnio do Krete. Kretu su dakle istovremeno pogodili potres, poplava morem, požar i padanje pepela.

Vratimo se, međutim, Platonovu izvješću. Ako prihvatimo podatak da je Atena ratovala i to u svom neposrednom okružju (gdje su i potresi atestirani), a ne s nekim dalekim Cejlonom, Azorima ili Novim Zelandom, dakle da je ratovala s nekom vojničkom silom u blizini, a koja sila je ujedno otočka država, onda je sasvim moguće da se pod imenom Atlantide krije zapravo minojska Kreta. Takvoj tezi u prilog govore ove činjenice: **prvo**, datacija i situacija: Atena postoji u drugom mileniju i to kao već politički, socijalno i vojno sasvim razvijeno naselje koje je Tezejevim sinoikizmom (ujedinjenjem) postalo jedinstvena država; ova država ima političko središte u samoj Ateni u kojoj je Akropola tvrđava (kiklopske foritifikacije, slične onima npr. u Tirintu, i danas su vidljive na Akropoli); u to isto vrijeme jedina bliska sila a ujedno i jedina

otočka, također visoko razvijena, jest minojska Kreta; **drugo**, grčki mitovi spominju da je upravo Tezej, kojem se pripisuje spomenuta značajna politička reorganizacija Atike i Atene, ubojstvom Minotaura u Labirintu dokrajčio davanje atenskog danku u krvi Minoju; ta priča ne isključuje neku vojnu ekspediciju Atene na Kretu; s druge strane postoji priča da je Minoj zavojštio na Atenu jer su mu Atenjani ubili sina Androgeja, što izričito pokazuje da su Atenjani i Krećani ratovali prije doba koje opisuje Homer; **treće**, Kretu je pogodila seizmička katastrofa koja je 1600. i/ili 1520. godine uništila minojsku flotu; nema prepreke za pretpostavku da je do ove/ovih katastrofa došlo upravo u jeku ratnih operacija i da je njima rat konačno odlučan; Platon navodi da je zajedno s Atlantidom koju je Atena osvojila propao i (iskrcani) atenski ekspedicioni korpus (v. *Tim.* 25cd); da propast atenske vojske na osvojenom otoku nije ujedno poraz Atene nego njena pobjeda i definitivna propast otočke države, jasno je već iz toga što sama Atena potresom nije razorena, pa je ona, pošto je svladala otočku državu i pošto je otok devastiran potresom, mogla i dalje biti pobjednik u ratu: Atena naime gubi samo nadoknadive iskrcane efektivne, dok otočka država, izgubivši u borbi efektivne, u potresu gubi i potencijale. Obzirom na to da na Kreti, osobito nakon kataklizme 1520. godine, dolazi do bitnih promjena, te da oko 1400. godine Kretom već vladaju mikenski Grci, može se priča o Atlantidi interpretirati u tom smislu da su Atenjani zaratili s Kretom i u borbi pobijedili te da je potom otok opustošen seizmičkom katastrofom, nakon koje se minojska civilizacija na neki način odjednom ili postupno slomila te politički i kulturno priključila mikenskom svijetu. Prijelaz s minojskog A–pisma na mikensko B–pismo u XV. stoljeću stoga može biti objašnjen kao posljedica rata s Atenom. Ranije katastrofe, npr. ona iz 1700. godine, isključene su stoga što nakon njih minojska civilizacija ne prolazi kroz tako korjenite promjene, a najmanje kroz promjene političkih odnosa s okolnim svijetom (mikenski je svijet još u nastajanju).

Iz Platonova referata u *Timeju*, koliko se on tiče osnovne linije događanja, toliko se dâ zaključiti. U *Timeju* se još ukratko govori o uređenju Stare Atene, pa se kaže da je stalež svećenika, a uz njih odmah i zanatlija, potpuno odvojen od ostalih (*Tim.* 24a), te se dodaje da to važi i za pastire, lovce, zemljoradnike i ratnike (24ab). Već površna analiza mikenskog pisanog materijala, osobito zapisa na pločicama iz Pila, pokazuje da je tamo zanatlijska, posebno kovačka djelatnost povezana s hramovima i da se odvija pod njihovim patronatom. Platonovo naglašeno sugeriranje povezanosti zanatlija (među kojima kovači moraju po prirodi stvari, obzirom na to da kuju oružje i oruđa od kojih zavisi sudbina zajednice, biti na prvom mjestu) sa svećenicima kao da je odraz mikenskog socijalnog i ekonomskog ustroja koji je mogao biti na snazi i u predtrojanskoj Ateni, naime onoj koja je zaratila s Kretom. Tom se naznakom unutrašnjeg reda Stara Atena, koja je pobijedila u ratu s Atlantidom, može identificirati kao mikenska Atena («mikenska» u civilizacijskom i kronološkom smislu, ne u smislu neke vrhovne vlasti same Mikene). Obzirom na to da na pločicama na B–pismu iz Knosa nalazimo slike uređenja vrlo sličnog onom u mikenskom Pilu, pobjeda Atene, identificiran : sada kao mikenske, nad minojskom Kretom više je nego nagađanje.

Da priča o Atlantidi uključuje neke momente koji sugeriraju da je priča odraz prilika na Egeju u sredini drugog milenija i da se Atlantidu može, uz sav oprez, uzeti kao manje ili više fantastičnu sliku minojske Krete, pokazuje nam osobito Platonov opis Atlantide i njena uređenja u dijalogu *Kritija*. Navest ćemo samo neke primjere u kojima se opis Atlantide podudara s prilikama minojske Krete.

Prvo naselje na Atlantidi, prema Platonu u *Kritiji*, podignuto je na niskom brdu 50 stadija (9 km) od obale i to na sredini otoka (v. *Kritija* 113c), što u potpunosti odgovara položaju Knosa. Činjenica da je to »prvo naselje« ne mora imati naprosto kronološko značenje, nego može biti u kronologiju transponirani politički položaj Knosa i njegova kralja.

Atlantidom nije vladao jedan kralj, nego kraljevi (108e), i to njih deset na broju, od kojih je svaki vladao svojim teritorijem i stanovništvom na njemu, propisujući ujedno dio zakona (119c); arheološki nalazi više palača na Kreti sugeriraju da je u njima živio lokalni vladar koji je vladao samostalno. Platonov broj od deset samostalnih kraljevstava vrlo je blizak broju nađenih većih i manjih palača na Kreti iz minojskog doba (Knos, Maliya, Zakro, Fest, Gurnija; manje palače: Tilis, Hagija Trijada, Monastiraki). Sastavljena od više kraljevstava, Atlantida je imala zajednički vrhovni zakon koji je bio donio sam Posejdon (119c), a koji je kao najvažniju odredbu sadržavao to da se kraljevi međusobno nikad neće napadati (120c); na Kreti odsustvo fortifikacija u arheološkim nalazima govori o trajnom unutrašnjem miru. Kraljevi Atlantide sastajali su se u neku vrstu vrhovnog otočkog vijeća svakih pet ili šest godina i to u hramu Posejdonovu koji se nalazio na sredini otoka (119d); na sredini otoka Krete nalazi se Knos koji je morao biti sjedište neke vrste glavnog kralja minojske (kon)federacije i vrhovnog svećenika, a u blizini se nalazi i značajna koncentracija svetišta; Minoj je po jednoj, od priče o Atlantidi sasvim nezavisnoj, tradiciji (Homer) svakih devet godina odlazio Zeusu na političko savjetovanje i drugovanje; prvi zakon na Kreti bio je također božanskog porijekla. Sve to daje jedinstvenu sliku: kraljevi na Kreti sastajali su se svakih nekoliko godina (recimo od pet do devet) kojom su prilikom vijećali u Knosu ili nekom svetištu u blizini, dakle u blizini božanstva. Jedan od njih, kao vrhovni svećenik, vodio je pri tome neki ritual koji je imao i političku funkciju (novi zakoni ili političke odluke mogli su biti doneseni nakon »savjetovanja« s božanstvom, kao što je i Minoj činio). Može se smatrati da je kralj-svećenik bio ujedno neka vrsta proroka koji je posredovao božje »savjete«, a njih su skupština ili vijeće kraljeva onda prihvaćali i proglašavali kao božje zapovjedi i odluke. Platonov navod da su ti kraljevi i njihovi potomci vladali kroz mnoga pokoljenja ljudi koji su uvijek bili pokorni zakonu i živjeli pod zakonima sebi srodnih bogova (120e), a osobito navod da su stanovnici Atlantide bili velikodušni, mudri i blagi te osobito lišeni pohlepe za bogatstvom, iako su bili izuzetno bogati (120e–121a), gotovo se u potpunosti i doslovce može primijeniti na Minojce.

Vrhovno božanstvo Atlantide je Posejdon (113c; 119c; 119d); obzirom na to da je Kreta otok i da je često pogađana potresima (za koje se držalo da su Posejdonovo djelo), spominjanje Posejdona odista može biti još jedno ukazivanje na pravi identitet Atlantide. Arheološki nalazi osim toga potvrđuju da je Posejdon – ili slično božanstvo – bio poznat na minojskoj Kreti: nađeni su pečatnjaci koji pokazuju konja u brodu na moru (konj je Posejdonova životinja). navod da se na najvećoj žrtvenoj svečanosti na Atlantidi žrtvuje bik (119e) također ukazuje na Kretu, gdje je bik bio glavna kulturna životinja (iako se ne zna da li je i kojom prilikom bio žrtvovan; u mjestu Arhane, nedaleko od Knosa, nađen je prije dvadesetak godina u grobu žrtvovani bik, v. Finley *Ages* 42; ranije se držalo da bikovi nisu bili žrtvovani). Priča o Minotauru povezuje Posejdona, Minoja i bika: prvi žrtveni oltar na Kreti Minoj je podigao upravo Posejdonu; kada je za prvu žrtvu sve bilo pripremljeno, iz mora izide blještavo bijeli bik kojeg je sam Posejdon bio poslao da mu bude žrtvovan, no Minoju se bik tako bio dopao da ga je odveo u svoje krdo, a kao žrtvu prinese jednog od svojih bikova. Posejdon se na to Minoju osvetio tako da se Minojeva žena Pasifaja zaljubila u tog bijelog bika te je s njim rodila čudovište Minotaura.

Da se moć Atlantide protezala do Egipta i Tirenije (*Tim.* 25ab; *Kritija* 114d), dakako isključuje Kretu ako se kao pravac sezanja te moći uzmu zemlje od Heraklovih stupova prema istoku; no ako zanemarimo pravac, činjenica je da se Krećani spominju u Egiptu (»Keftiu«), te da jedna nezavisna predaja hoće da je Minoj izgubio život u vojni na Siciliji (v. Aristotel *Pol.* 1271b40), dakle na rubu Tirenskog mora. Moć Atlantide uključuje čitav zapadni i središnji, te dio istočnog Mediterana, što pretpostavlja snažnu

i brojnu mornaricu; asocijacija na minojsku talasokraciju nameće se sama od sebe, pogotovo kada čitamo da je Atlantida držala mornaricu od 1200 brodova (*Kritija* 119b; za usporedbu neka posluži predaja da su Grci u bitku kod Salamine izveli 378 većih brodova, v. *Herodot* 8, 48).

Prema današnjoj klasifikaciji epoha, kultura iz desetog milenija pripadala bi dubokom mezolitu; Platon je međutim stavlja u bakreno odnosno brončano doba, jer kaže da je otok bio bogat bakrom koji je na Atlantidi bio, uz izuzetak zlata, na najvećoj cijeni (*Kritija* 114e); budući da takvo stanje ne može vladati u civilizaciji koja ne zna za bakar i broncu, datacija u 9500. godinu pomiče se za 7500–8000 godina kasnije, što odgovara brončanodobnoj kulturi minojske Krete. U ovom primjeru vidimo da je datacija Atlantide u 96. stoljeće proizvoljna i vjerojatno naknadna i namjerno iskrivljena, te izgleda da su podaci u arhivima mijenjani očito vrlo površno: uz izmišljenu kronologiju nisu sukladno s njom mijenjani i drugi podaci, pa je priča mjestimično nekoherentna. Inkoherenција se ovdje međutim može uzeti kao znak autentičnosti dijela priče koji govori o bakru, te kao ukazivanje na neko staro i vjerojatno istinito jezgro priče.

Još neki detalji priče o Atlantidi asociraju na Kretu, a neki baš na minojsku: uske doline i razvijena gorovitost Atlantide (*Kritija* 118a); strma gorja koja se uspinju odmah od morske obale (118a); postojanje jedne velike ravnice (118a, 118); = Mesara?); dvije ljetine godišnje (118e); velika brodogradilišta (115c) koja su u vezi s palačama (117d); bogatstvo faune (115a) i jaka šumovitost (114e), te osobito obilje biljaka za dobivanje aromata (115a) — ovo potonje se za Atlantidu, smještenu negdje na Atlantiku u oceanskoj klimi, ne bi moglo isticati. Od drugih pojedinosti na minojsku Kretu asocira Platonovo spominjanje velikih kraljevskih palača, osobito jedne koja je bila stalno nadograđivana (115bc; kretske su palače odista stalno građene i dograđivane, osobito knoška) i koja je bila izgrađena na mjestu prvotnog Posejdonova boravišta (115c; opis položaja odgovara Knosu, v. 113c; minojska je palača bila i kultno središte). Neki detalji uređenja palača su eminentno minojski i dokumentirani su nalazima arheologa: tople kupelji (117a) i kanalizacija (117a). Atlantski kult uključivao je i obični svijet (116e), dok su minojske freske često pune naroda koji sudjeluje u svečanostima. Na značajnu ulogu minojske kraljevske palače u gospodarskom životu čitave zajednice podsjeća i običaj na Atlantidi da se u palače nose prvine (116c). Na Kretu podsjeća i očito relativno povoljna socijalna pozicija žene na Atlantidi (116e; 117b); na Knos opet kao da podsjeća i most u blizini palače (116a) koji je zaista i nađen.

Kritija navodi i razlog zašto se Atlantida, taj otok sretnog i dobro uređenog života, odvažio na osvajanja koja su završila katastrofom. Dok su Atlantidani živjeli u skladu s onim božanskim u svojoj naravi, na otoku je sve dobro uspijevalo i raslo (121a), živjelo se pod božanskom pravdom i pod božanskim zakonom koji su i kraljevi i narod poštovali; no kako je u Atlantidana pobijedila »ljudska ćud« (121b1) i svladala božansku, nisu ti ljudi više podnosili svoju sreću nego su se izrodili i »odvojili od onog najljepšeg i najvrijednijeg« (121b3–4), te su one »koji nisu mogli spoznati istinsku blaženost života stali smatrati najljepšima i najsretnijima« (b4–5) i radovali su se »nepravednom izobilju i moći« (b5–6). Sve to znači da su Atlantidani napokon osjetili poriv za ekspanzijom i zgrtanjem bogatstva preko mjere koju je davao njihov otok, a što je već samo po sebi bilo izuzetno bogatstvo (114d; 115b); navala na susjedno kopno završila je vojnom katastrofom, a nakon toga i seizmičkom.

Budući da je pitanje o tome tko je u kojem ratu prvi napao zapravo uvijek izlišno, moguće je pretpostaviti — ako priča o Atlantidi opisuje minojsku Kretu, kako mi vjerujemo — da je ili minojska Kreta napala mikensko kopno na kojem je već bila dorusla protusila, ili je ta mikenska protusila, osjećajući se superiornijom od Minojaca (kojima je do tada na neki način mogla biti podložena: danak to sugerira), na kraju zavojštila

na Kretu i pri tome se ne samo oslobodila nego i potpuno pobijedila: *Timej* ionako sugerira neki oslobodilački rat (25c). Činjenica je da je XVI. stoljeće doba kada mikenski svijet stoji na vrhuncu, te da je bio u svakom pogledu dorastao sukobu i sposoban da odnese pobjedu. 1400. godine u Knosu vladaju Mikenci i govori se grčki. Koji su to Mikenci bili i koju je ulogu u osvajanju Krete imala koja od mikenskih država (Mikena, Pil, osobito Atena), stanje poznatih fakata ne daje odlučiti.

Na kraju i opis propasti Atlantide kao da referira moguće događaje iz vremena vulkanske eksplozije Tere. *Timej* hoće da se radilo o »strahovitom potresu i potopu« koji je »u toku jednog dana i slijedeće užasne noći« doveo do toga da je »u zemlju utonula sva (atenska) bojna sila, a otok Atlantida potonuo je u more i iščezao« (25c7—d3). Slika potresa i udara morskog vala (»potop«) gotovo da nedvosmisleno upućuje na Kretu; potonuće i nestanak otoka možda se doslovce odnosi na Teru ili preneseno na Kretu, ili oboje zajedno; to je utoliko više moguće što *Kritija* spominje dva otoka koji kao da tvore Atlantidu (117c); važnost Tere za Kretu pokazala se upravo u katastrofi, pa je ona zauvijek bitno vezana za veliki otok, iako je možda bila tek jedna od mnogih minojskih kolonija na Egeju. Trenutnost potopa, te njegova veza s potresom, ukazuju, međutim, na to da »potop« označava učinak seizmičkog morskog vala, a baš je takva katastrofalna kombinacija pogodila Kretu.

Valja međutim postaviti i pitanje zašto Platon otok zove Atlantidom ako se radi o Kreti? Pod pretpostavkom da se zaista radi o Kreti, onda je Sonhis ili netko prije njega ime otoka promijenio i falsificirao iz nekog — vjerojatno političkog — razloga; to su mogli učiniti i Solon i Platon. Ovo posljednje je manje uvjerljivo, ali ostaje činjenica da Platon kaže da je poslije potresa more na tom mjestu plitko, neplovno i muljevito te je stoga besputno i neistraženo (*Kritija* 108e; *Tim.* 25d) — ali što bi plitko dno smetalo istraživanju? Izgleda da je neka karika predaje priče smatrala da priči treba dati netočnu ubikaciju (kao i dataciju) i da valja i u budućnosti spriječiti identificiranje položaja »Atlantide«. Kada se imaju u vidu nerijetke netočnosti egipatskih zapisa, konstruiranih tako da odgovaraju slici o veličanstvenosti Egipta i moći njegovih kraljeva, možemo pretpostaviti da je i priča o Atlantidi također bila podešena nekoj takvoj svrsi koja je u međuvremenu zaboravljena.

SUMMARIUM

Ozren Žunec

DE CRETA MINOA DEQUE PLATONIS ATLANTIDE

Iam in vulgus pervagatum est Platonis interpretes, cum ea quae philosophus de Atlantide scripserat enucleare volunt, vehementer inter se dissentire. Nobis totam illam fabulam commenticiam esse haud verisimile videtur. Ex iis quae de terrae tremore et ingentibus fluctibus refert conici licet hanc insulam vel Theram esse vel Creten; fortasse ambas, praesertim si *Critiae* credis, ubi duae Atlantidos insulae commemorantur. Nomen autem falsum Sonchis Aegyptius invenerat, sive hoc potius Soloni vel Platoni adscribendum est. Quicumque is fuit qui veritatem mendacio contaminavit, mutato insulae nomine et temporis ordine confuso hoc imprimis cavit ne quis postea verum »Atlantidos« situm reperiret.

LITERATURA

- BURN, A. R., *The Lyric Age of Greece*, E. Arnold, London, 1960.
- COTTERELL, A., *The Minoan World*, Michael Joseph, London, 1979.
- COTTRELL, L., *The Bull of Minos*, Facts on File, New York — Bicester, 1984.
- DAMIANI INDELICATO, S., *Piazza pubblica e palazzo nella Creta minoica*, Jouvence, Roma, 1982.
- EFFENTERRE, H. van, *La Crète et le monde grec*. De Platon à Polybe, Boccard, Paris, 1948.
- FINLEY, M. I., *The Bronze and the Archaic Age*, Norton, New York — London, 1981.
- GLOTZ, G., *La Civilisation Égéenne*, La Renaissance du livre, Paris, 1923.
- GRUMACH, E. (izd.), *Minoica*. Festschrift zum 80. Geburtstag von Johannes Sundwall, Akademie-Verlag, Berlin, 1958.
- HOOD, S., *The Home of the Heroes*. The Aegean before Greeks, Thames and Hudson, London, 1967.
- HOOD, S., *The Minoans*. Crete in the Bronze Age, Thames and Hudson, London, 1971.
- KRZYSZKOWSKA, O. — L. NIXON (izd.), *Minoan Society*, Bristol Classical Press, Bristol, 1983.
- MATZ, Fr., *The Art of Crete and Early Greece*, The Prelude to Greek art, Crown, New York, 1962.
- MATZ, Fr., *Kreta, Mykene, Troja*. Die Minoische und die Homerische Welt, Fretz und Wasmuth, Zürich, 1962.
- MARTIN, Th. — H., *Études sur Le Timée de Platon*, J. Vrin, Paris, 1981. (sv. I—II; pretisak izdanja iz 1841. godine)
- PALMER, L. R., *Mycenaeans and Minoans*. Aegean Prehistory in the Light of Linear B Tablets, Knopf, New York, 1961.
- PENDLEBURY, J. D. S., *A Handbook to the Palace of Minos*. Knossos and its Dependencies, Parrisch, London, 1954.
- RUTKOWSKI, B., *The Cult Places and the Aegean*, Yale University Press, New Haven—London, 1986.
- SCACHERMEYR, Fr., *Die minoische Kultur des Alten Kreta*, Kohlhammer, Stuttgart, 1964.